
Т О П О Н И М И Я

Carmen BANȚA (Крайова, Румъния)

LEGENDA TOPONIMICĂ. MECANISMELE CREAȚIEI

Abstract. The first Romanian toponymic legends date back to ancient times but the ones which were recorded can be found in texts from the 18th century and in newer ones. An increased interest to this type of narrative category can be observed in the 20th century.

Keywords: toponym, legend, creativity, explanation, folklore

Legenda reprezintă un corpus de texte folclorice cu un statut aparte. Ea este o formă de bază a narațiunii folclorice și ocupă o poziție centrală în sistemul creației orale, în proză și în versuri. Prin mesajul care îl transmite, legenda tinde să dea explicație genetică și, în general, cauzală unor fenomene naturale, întâmplări, caracteristici ale plantelor, animalelor, omului sau denominării de loc sau spațiu etc.

Nu există popor să nu aibă legenda în care să nu creadă, dar nu există nici popor din care părți tot mai mari să nu își fi pierdut credința în legende și să nu le privească decât ca pe niște povești. Așa se explică psihologic această contemporaneitate a poveștilor, a miturilor și a legendelor, în aceeași colectivitate” [Arnold van Gennep1997:14].

În limba latină, termenul de *legenda*, *-ae* înseamnă poveste sfântă, citire de cărți sfinte, de narațiuni în care se povestesc faptele sfinților, ale eroilor mitici. *Legenda* este definită ca specie a literaturii populare, în versuri dar mai ales în proză, redusă ca dimensiune, în care prin evenimente miraculoase sau chiar fantastice tinde să dea o explicație genetică și în

general cauzală unor fenomene, întâmplări, caracteristici ale plantelor, animalelor, omului etc. [****Dicționar de termeni literari* 1976: 233].

Termenul *legendă* apare pentru prima oară amintit în secolul al XIII-lea în *Legendae Sanctorum (Legenda aurea)* lucrare alcătuită de Jacobus de Voragine (Iacobus de Varazzo) care cuprindea viețile sfinților. În timpul meselor de obște din mănăstiri sau la unele servicii religioase, acestea erau lecturile preferate, uneori obligatorii [Ispas 1997:8].

În țările germanice, termenul *legendă* este rezervat exclusiv textelor religioase, pe când *snoava*, *basmul despre animale*, *basmul propriu-zis* se delimitează de acestea prin denumirea *sage*, care ar corespunde etimologic cu românescul *poveste (sagen = a spune, a istorisi)*. Sporadic, unii folcloriști din țările romanice folosesc și termenul *tradition -tradizione, tradicion* etc. [Banța 2003:73].

Primele atestări documentare din România referitoare la legende apar în secolul al XVI-lea, când se vorbește de literatura apocrifă.

Răspândirea legendelor apocrife și pătrunderea în rândul maselor populare s-a realizat pe două căi: cea a scrisului (prin circulația traducerilor din slavonă, greacă și, prin tipărituri și manuscrise din alte limbi europene) și cea orală [Banța 2003: 81].

Nicolae Cartoian împarte legendele, după cuprinsul lor, în două grupe: literatură apocrifă apocaliptică, cea în care se dezvăluie, în numele apostolilor sau al Sfintei Fecioare, tainele lumii de dincolo de moarte și legende hagiografice în care, într-o viziune dominată de miraculos, ni se povestesc viețile supraomenești ale marilor iluminați care și-au sacrificat viața pentru triumful creștinismului [Cartoian 1996: 115].

În *Letopisețul Țării Moldovei* (prima operă redactată în limba română) a cronicarului moldovean Grigorie Ureche se relatează pentru prima dată, succint, o legendă despre lupta de la Codrii Cosminului, când Sfântul Dumitru l-ar fi ajutat pe Ștefan cel Mare să iasă biruitor: ”Zic unii să se fi arătat lui Ștefan-vodă la acest războiu sfântul mucenicul Dumitrie, călare și într-armatu ca un viteaz, fiindu-i întru ajutoriu și dând vilhă oștii lui, ci este de a și crederea, de vreme ce au zidit biserica” [Ureche 1958: 115].

Ulterior, Ion Neculce face trecerea de la cronica domnească, oficială, la cronica boierească, independentă și scrie *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*. La începutul lucrării sale întâlnim prima antologie de legende populare de

inspirație istorică din literatura română, intitulată *O sama de cuvinte*. Antologia cuprinde 42 de legende unde prezintă eroi și evenimente din epocile anterioare, consemnate în alte cronică, respectiv scurte povestiri caracterizate prin acuratețea stilului și unitatea acțiunii, texte care prezintă fapte legate de o epocă istorică sau, și mai ades, de viața unui voievod. Cele mai multe legende îl au în centrul evenimentelor pe domnitorul Ștefan cel Mare.

Neculce avertizează, de la început, că nu poate argumenta, prin documente, cele scrise, așadar, cititorul are libertatea de a le acorda credit sau de a le considera invenții artistice. Întâmplările antologate au de cele mai multe ori caracter moralizator, general-uman și senzațional aventuros.

Temele abordate sunt variate, întâlnim povestiri monografice (III, V), anecdotice (X), miraculoase (legenda XV), de aventuri (legenda XX), dramatice și senzaționale (legendele XXIII, XXXVII), moralizatoare și toponimice (legenda VII) precum și poveste în poveste (legenda IV).

Legenda a VII-a, "Movila lui Purcel", considerată printre primele atestări ale noțiunii de legendă toponimică este plasată în interiorul altei legende. Legenda, spusă în limba vorbită moldovenească sună astfel:

"Ștefan-vodă cel Bun, vrând să margă la biserică într-o duminică dimineața, la liturghie, în târgu în Vaslui, și ieșind în polimari la curțile domnești ce era făcute de dânsul, au audzit un glas mare de om strigând să aducă boii la plug. Și mirându-să ce om este acela să are duminica, și îndată au trimis în toate părțile, ca să-l găsească pre acel om, să-i aducă la dânsul. Și l-au aflat pre om în sus, pre apa Vasluiului, cale de patru ceasuri, arând la o movilă ce să cheamă acum Movila lui Purcel. Că pe acel om încă îl chema Purcel. Și ducându-l pre acel om la Ștefan-vodă, l-au întrebat Ștefan-vodă: el au strigat așc tare, ți pentru ce ară duminica? El au dzis că au strigat el să aducă boii la plug, și ară duminica, că este om sărac, și într-alte dzile n-au vrut frate-său să-i dă plugul, și acum duminica i-au dat. Deci Ștefan-vodă au luat plugul fratelui celui bogat și l-au dat fratelui celui sărac, să fie a lui" [Neculce 1972:14].

Analizând minimal mesajul, aceasta este o legenda toponimică (explică, printr-o scurtă istorioară, subliminal, denumirea unui loc) care are la bază tema justițiară, în spiritul celor despre Vlad Țepeș, încheiată cu un act de dreptate. Textul se bazează pe narațiune și pe vorbire indirectă, în unele momente dialogul personajelor dobândind accente de vorbire directă ("l-au întrebat Ștefan-voda; el au strigat așa tare, și pentru ce ară duminica?").

Se poate interpreta că locul unde ara personajul care a determinat crearea denumirii toponimice, s-a numit "acum" (într-un timp actual, real al cronicarului) "Movila lui Purcel". Observăm că evenimentul - incident din trecut a determinat denumirea locului. Legenda are o justificare toponimică.

Analizând textele apărute de-a lungul timpului, în literatura de specialitate, definirea termenului de „legendă” a necesitat îndelungi discuții. Aceasta se datorează, în parte, faptului că o mare perioadă de timp el a fost folosit în diferite contexte pentru a denumi realități diverse, fără a i se fi precizat prea bine sensul propriu și limitele sale.

Legenda, culeasă încă din perioada romantică a folcloristicii, considerată de către școala etnopsihologică drept document de prim ordin în procesul de definire a identității naționale, comentată și folosită ca izvor de inspirație pentru literatura cultă, a constituit una dintre primele specii folclorice intrate în atenția specialiștilor și a publicului larg.

Relaționată uneori cu mitul (față de care se bucură sau nu – în funcție de diversele teorii – de primat genetic), iar alteori cu celelalte specii ale prozei populare, legenda a fost culeasă și/sau analizată de nume mari ale etnologiei și folcloristicii mondiale, precum frații Jakob și Wilhelm Grimm în *Deutsche Sagen* (1816–1818) și în *Die deutsche Heldensage* (1829), ori A. Van Gennep în *La Formation des Legendes* (1910), a cărei lucrare, în continuare demersului științific, îi vom acorda o întreagă atenție.

Și în spațiul românesc secolele al XIX-lea și al XX-lea sunt perioade ale marilor schimbări de mentalități și ideologii, trezindu-se interesul pentru creația populară.

Deși există un real interes pentru culegerea tuturor speciilor folclorice încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru legendă nu se ajunge la o inventariere și structurare deplină a acestei categorii populare decât la sfârșitul anilor 1960, atunci când, în 1969, Tony Brill (prima cercetătoare a Institutului de Folclor al Academiei Române care își dedică întreaga sa carieră studierii legendei) înaintează Editurii Academiei R.S.R. textul bilingv (română și franceză) al *Tipologiei bibliografice a legendei populare românești*, rămas însă nepublicat până în 2005 (Cf. Sabina Ispas, Prefață în Brill 2005: 5). Demersul autoarei este completat de apariția ulterioară a unei serii de antologii ale legendei populare românești: *Legende populare românești. Legende istorice* (1970), *Legende geografice românești* (1974), *Legende populare românești, I* (1981).

În continuare, nu vom insista asupra clasificării făcute de Tony Brill ci asupra primelor legende toponimice, pe care le-a descoperit cercetătoarea.

Astfel, aflăm că prima legendă cu un caracter local (fără a lua în considerație legendele pe care le-am amintit, din vechile cronici, care erau puțin accesibile marelui public), care a apărut în limba română, a fost publicată în “Calendarul” din Iași, în 1851, intitulată *Piatra Teiului*. I-au urmat alte două texte *Piscul Fetei* și *Peștera de la Almăș*, de aceeași factură, publicate în anul 1858, într-un calendar din Sibiu.

Piatra Teiului (sau Piatra Dracului, cum mai este denumită de către localnici) - cea mai cunoscută stâncă din județul Neamț poate fi admirată în toată splendoarea ei acolo unde lacul de acumulare “Izvorul Muntelui” își închide luciul apei. Zona mai este cunoscută și drept “Coada Lacului” și este locul unde se întâlnesc cele patru drumuri care vin dinspre Moldova și Transilvania, având ca punct comun splendida realizare umană, viaductul Poiana Largului, înconjurat de mărețele piscuri ale Ceahlăului.

Legenda spune că Stâncă Piatra Teiului (așezată pe malul stâng al râului Bistrița) își schimbă locul în fiecare noapte, iar atunci când dracul vine la ea, toate focurile din localitățile vecine se sting și toate animalele, de la păsări la patrupeze, tac.

Localnicii cred despre această stâncă cum că ar fi blestemată, deoarece de-a lungul anilor de la înălțimea ei spectaculoasă s-au tot aruncat (sau au căzut în gol) zeci de oameni, dovadă fiind cele câteva cruci de fier ridicate în vârf sau în jurul acesteia. Stâncă a stârnit însă și imaginația localnicilor, care, creatori populari, au născocit tot felul de legende despre originea ei.

Cu timpul, cercetările asupra creației și mecanismului de formare a legendei s-au înmulțit. Numeroși specialiști, începând cu Arnold van Gennep (personalitate a etnologie europene din prima jumătate a secolului al XX-lea) au emis ipoteze plauzibile chiar și astăzi. Astfel, Arnold van Gennep în lucrarea *Formarea legendelor* ne prezintă punctul de vedere a lui Raoul Rosieras despre procesul de creare a unei legende [Gennep 1997: 196] Acesta a distins trei mari legi ale creației: legea originilor, a transpozițiilor și a adaptărilor.

Astfel, în ceea ce privește prima dintre aceste legi, se pornește de la principiul ca toate popoarele au aceeași capacitate mentală, același mod de funcționare a imaginației, ceea ce înseamnă că putem vorbi de legende asemănătoare la popoare diferite. Se recurge astfel la o întoarcere la arhetipuri, la tipare general valabile de legende.

Cea de-a doua lege privește modul în care un erou este înlocuit cu un altul, mai renumit, în cadrul aceleiași legende, în condițiile în care eroul cărui îi fusese închinată legenda inițial, își pierde din renume. Aceste legi reprezintă de fapt o reluare a unor principii mai vechi, formulate de etnografi ca A. Bastian și dezvoltate de către Richard Andree, Edward Burnett Tylor (fondator al antropologiei culturale) și de școala antropologică engleză.

Însă, legea a treia, cea a adaptărilor, spune că orice legendă care-și schimbă mediul se transformă pentru a se adapta conform condițiilor etnografice și sociale ale mediului respectiv. [Gennep 1997: 197]

Interesant este faptul că Gennep aduce în discuție, alături de cele trei legi pe care le acceptă și legea cristalizării, o lege ce presupune un proces regulat spre deosebire de celelalte: „, prin această juxtapunerea succesivă a temelor în jurul unui nucleu originar simplu și urmând o ordine regulată”[Gennep 1997: 198].

În cadrul acestui mecanism de formare a legendelor, Arnold van Gennep consemnează de asemenea și unele constatări de detaliu, pe care le numește „piese componente ale tehnicii literare” [Gennep 1997: 200], deoarece, am văzut că privește legenda ca parte integrantă a unui proces literar, element de coeziune a popoarelor semicivilizate.

Astfel, este vorba despre o serie de reguli tehnice, care sunt implicate în mecanismul de funcționare a legendei și care au fost formulate de folcloristul danez Axel Olrik, (aceste reguli considerându-le legi epice, noțiune cu care Gennep nu este de acord).

Se întâlnesc 17 reguli bine conturate: „1) nu exista niciodată mai mult de două personaje care să acționeze concomitent; 2) nu se indică decât trăsăturile necesare; 3) realismul este obținut prin antiteze brutale și meninerea prelungită a aceleiași situații; 4) se limitează aciunea la temele cele mai importante; 5) se concentrează aciunea într-un singur act; 6) unitatea de acțiune se obține de obicei recurgând la legătura cauza-efect, alăturând uneori două teme diferite; 7) acțiunea se dezvoltă liniar, fără revenirea la evenimente trecute; 8) unitatea personajului principal; 9) rareori apar doi eroi, soț și soție; 10) două personaje care iau parte la acțiune în același timp sânt diferențiați prin caracterul sau prin soarta lor; 11) personajele secundare sunt, în consecință, întotdeauna diferențiate în mod specific față de eroul principal; 12) gemenii sunt slabi și limitați, ca personaje secundare; 13) se prefera trinitatea personajelor, obiectelor și a faptelor; 14) importanța specială a celui de-al treilea frate sau a celei de-

a treia fapte; 15) sau a fratelui cel mai mare; 16) acțiunea se derulează de la unitate la pluralitate, de la repaos la mișcare; 17) finalul nu a întrerupe brusc acțiunea” [Gennep 1997: 199].

Principiile enumerate, prezentate sub forma extrem de schematizată, par a fi un ghid de scriere a unei legende. Interesant este de observat că ”acești pași” nu au fost inventați în prealabil, iar apoi utilizați într-un proces conștient de creare a unei legende, ci, în sens contrar. Această schemă s-a întocmit pe baza studierii unor texte deja existente, ce conțin în ele însele aceste teorii până acum nescrise, însă utilizate, tacit, în mecanismul de formare a legendelor.

Folcloristul francez atrage atenția ca exista numeroase cazuri în care legendele nu se adaptează ci se suprapun.

În legenda deseori toponimică, locul este indicat cu precizie, în unele exemple personajele sunt indivizi determinați, faptele lor au un fundament care pare a fi istoric și posedă însușiri eroice. Astfel, vom înțelege prin legendă o povestire localizată, individualizată și, în mare parte, obiect al credinței. [Gennep 1997: 43].

Mecanismul transmiteri și transformări legendei nu a putut fi până acum încadrat în niște legi precise. Câteodată, are loc o transmitere la distanță, fără nici o modificare. Alteori, modificarea se face pe loc, lent sau rapid. Există cazuri când transmiterea accelerează transformarea sau transformarea este cea care permite și facilitează transmiterea. [Gennep 1997: 61].

Legenda explicativă, uneori toponimică, Arnold van Gennep susține că nu este studiată încă sistematic. Este vorba de caracterul primar sau secundar al legendei explicative. Au fost oare inventate aceste povestiri doar pentru a explica faptele observate sau au fost inventate mai întâi povestirile, lor adăugându-li-se ulterior elementul explicativ ?

Arnold van Gennep, crede că povestirile (legendele) explicative, în teoria generală, eu cred că povestirile explicative sunt ca atare în mod intenționat, încă de la început. Povestirea primitivă este utilitară și a propune o explicație pentru un fenomen natural sau social înseamnă a se consacra unei activități mentale deloc dezinteresate [Gennep 1997: 70]

Prin teoria pe care am expus-o, având la bază concepția de formare a legendei în general, și a legendei toponimice, care ne interesează în mod special, a lui Arnold van Gennep putem concluziona că mecanismul de formare, de creație este un proces lung dar care ține cont de mentalul

popular colectiv dar și de opiniile specialiștilor, care pot descoperii, în funcție de evoluția societății, noi forme ale creației.

Prin legendă cunoaștem un întreg sistem de mentalități populare privind codul de norme de conduită al unei colectivități. Tot ceea ce pare reprobabil pentru morala populară își găsește în legendă o “justiție”, care motivează, pe planul mentalității, finalul dramei legendare. Legenda nu cunoaște decât un singur timp și acela este trecutul care poate fi mai apropiat sau mai îndepărtat.

O anumită relativitate apare și în cazul reflectării noțiunii de spațiu. Cadrul desfășurării acțiunilor, chiar dacă este oferit cu detalii care fac posibilă localizarea, diferă de la o variantă la alta și este susținut cu aceeași tărie, de unde se poate deduce că unul și același fapt s-a petrecut în același timp, în mai multe locuri. Dar tocmai în această multiplicare a unei singure posibilități reale aflăm relativitatea ogindirii spațiului în legendă, care apare ca un procedeu ce ține de psihologia creației, pentru sublinierea adevărului general [Banța:108].

De altfel, legendele explicative locale sunt apte să se formeze la fiecare popor și în orice moment, căci noi fapte vin să se ofere neîncetat observației. [Arnold van Gennep 1997: 72].

Bibliografie

Banța 2003: Carmen Banța. *Identitatea locurilor de la legendă la toponim*, Craiova, Universitaria, 2003.

N. Cartoian 1999: Nicolae Cartoian. *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, Fundația Culturală Română, 1996.

Cuceu 1999: Ion Cuceu. *Fenomenul povestitului. Încercare de sociologie și antropologie asupra narațiunilor populare*, Cluj, Fundația pentru Studii Europene, 1999.

Gennep 1997: Arnold van Gennep. *Formarea legendelor*, Iași, Polirom, 1997.

Ispas 1997: Sabina Ispas. *Legenda populară românească tradițională între “canonic” și “apocrif”* în „Memoriile comisiei de folclor”, Tomul VIII 1994-1996, București, Academia Română, 1997, pp.7-86.

Neculce 1972: Ion Neculce. *O samă de cuvinte*, Antologie și postfață de Valeriu Cristea, București, Minerva, 1972.

Ureche 1958: Grigorie Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, ediția a II-a revazută, București, E.S.P.L.A., 1958

Petrache 1998: Tatiana Petrache. *Dictionar enciclopedic al numelor de botez*, București, Anastasia, 1998.